

Francisco Franco v Madridu, 19. května 1939
(foto: Wikimedia Commons)

Historická paměť, nebo manipulace?

Španělsko uzákonilo jediný „správný výklad“ vlastní velmi složité minulosti

STANISLAV ŠKODA

Pro španělský přechod od diktatury k demokracii po smrti Franciska Franka v roce 1975 byly po desetiletí klíčové tři momenty: obecně sdílená touha po usmíření, „tlustá čára za minulostí“, která znemožnila potrestání pachatelů politických trestných činů frankistů, a postupné, poměrně velkorysé odškodnění obětí války a diktatury. To se po roce 2022 zcela změnilo, když vládní socialisté v koalici s ultralevicí využili téma kolektivní historické paměti a vyrovnání s minulostí, aby přijali zákon, který „správně“ interpretuje komplikovanou moderní španělskou historii.

 Tímto zákonem je zákon č. 20/2022, z 19. října uvedeného roku, o demokratické paměti.¹ „Správný“ výklad španělské historie je obsažen v dlouhé preambuli zákona, která například opakovaně obsahuje ve spojení s Frankovým režimem slovo „totalitní“, zcela opomíjí jakoukoliv vinu republikánů na masových vraždách, vyzdvihuje Druhou (španělskou) republiku (1931–1936) jako demokratický režim, předestírá velmi zjednodušený příběh o dobrých republikánech a jejich

„fašistických“ vrazích rozšířený na přelomu 80. a 90. let 20. století, jež naopak historická obec ve Španělsku ani v zahraničí už dlouho nebere vážně, a de facto znevažuje složitý a úspěšný proces přechodu k demokracii. Kdyby text preambule někdo publikoval jako článek v levicovém tisku, dalo by se nad tím mávnout rukou. Ve Španělsku je to ale výklad historie, který je nyní obecně závazný pro všechny. Tato studie se nezabývá příčinami a průběhem občanské války ani povahou frankismu, ale

pokouší se nastínit základní rysy procesu přechodu k demokracii ve světle potrestání viníků a rehabilitace obětí od Frankovy smrti v roce 1975 do přijetí zmíněného zákona v roce 2022.

FRANKOVA SMRT – A CO DÁL?

Španělský přechod k demokracii, označovaný historiky jako „transición española“ nebo jen zkráceně „La transición“, měl jiný průběh než demokratická transformace zemí střední a východní Evropy po pádu sovětského komunismu. To vyplývá se zcela odlišných povah španělského autoritářského režimu a komunistické totality. Ve Španělsku započal proces politické a společenské transformace o čtrnáct let dříve než v zemích střední Evropy, po 20. listopadu 1975, kdy Francisco Franco zemřel.

Jeho diktatura neskončila po téměř čtyřiceti letech revolucí, zásahem zvenčí ani konspirací reformních sil uvnitř režimu. Franco zemřel v posteli a jím stvořený režim měl

¹ Zákonu o demokratické paměti (Ley 20/2022, de 19 de octubre, de Memoria Democrática) předcházela v roce 2007 podobná, byť ne tak radikální, zákon č. 52/2007, z 26. prosince, kterým se uznávají a rozšiřují práva a provádějí opatření ve prospěch těch, kteří trpěli za občanské války a za diktatury pronásledování a násilím (Ley 52/2007, de 26 de diciembre, por la que se reconocen y amplían derechos y se establecen medidas en favor de quienes padecieron persecución o violencia durante la guerra civil y la dictadura), obecně nazývaný jako zákon o historické paměti (Ley de Memoria Histórica). Ten prosadili socialisté (Partido Socialista Obrero Español, PSOE) za ministerského předsednictví Josého Luise Rodríguez Zapatera. Všechny překlady ze španělštiny v této studii pořídil autor.

Obálka zvláštního vydání novin *Arriba* (Vzhůru) z 20. listopadu 1975 s titulkem: „Zemřel Francisco Franco (vůdce Španělska) po 37 dnech v agonii“ (foto: Wikimedia Commons)

moc pevně v rukou. V první polovině sedmdesátých let a zejména po portugalské „karafiátové revoluci“² z roku 1974 sice docházelo ve Španělsku k radikalizaci, a dokonce k aktům politického násilí – byla provedena série atentátů na řadové policisty, úředníky a politické odpůrce, které organizovalo radikální levicové hnutí FRAP (Frente Revolucionario Antifascista y Patriota, Revoluční antifašistická vlastenecká fronta), a především politicko-vojenská odnož baskické teroristické organizace ETA (Euskadi Ta Askatasuna, Baskicko a svoboda). V prosinci 1973 zabili příslušníci ETA předsedu vlády Luise

Carrera Blanka.³ Uvnitř režimu docházelo k politickým třenicím mezi reformisty a skalními frankisty, ale Frankův režim nebyl nijak mocensky ohrožen.

Jak ovšem píše historik José Álvarez Junco ve studii „Zákon o obětech občanské války a frankismu“, „režim neměl na konci roku 1975 na rozdíl od opozice žádný politický projekt. To umožnilo radikální proměnu stávajících institucí, což se během dvou let (po Frankově smrti – pozn. aut.) podařilo díky shodě mezi skupinami mladých politiků z frankistického prostředí nebo z prostředí umírněné opozice a silami z tábora poraženého v roce 1939.“⁴

Mnoho frankistů ze starší generace si příliš nepřipouštělo, že by po smrti jejich „caudilla“⁵ mělo k nějakým výrazným změnám v politickém uspořádání vůbec dojít. Opozice sice plán měla, tím bylo obnovení demokratických institucí v plné rozsahu a zapojení do evropských struktur, ale neměla mocenské prostředky k jeho dosažení.

Ve společnosti převládaly velké obavy, aby nedošlo k násilné konfrontaci mezi radikálními příznivci frankistického režimu a jeho odpůrci. Španělsko zažívalo během posledních desetiletí před Frankovou smrtí ekonomický růst, etablovala se zde početná střední třída, která nechtěla, aby byl její blahobyt ohrožen. Panoval až obsesivní strach, aby se neopakovala krvavá občanská válka.⁶ Nakonec ve španělských dějinách 19. a 20. století se užívalo násilí jako prostředku řešení politických sporů v období změn režimu poměrně často. A ani první roky španělské transformace násilné akce nemínuly. Například 24. ledna 1977 komando radikálních frankistů vystřílelo kancelář odborových právníků na ulici Atocha v Madridu s bilancí pěti mrtvých. Dne 23. února 1981, necelých šest let po caudillově smrti, radikální frankista podplukovník ozbrojeného sboru Guardia civil (Civilní garda) Antonio Tejero zaútočil se dvěma stovkami policistů na Poslaneckou sněmovnu v úmyslu provést státní převrat. Puč tehdy nevyšel i díky

2 Karafiátová revoluce nebo též dubnová revoluce či revoluce 25. dubna 1974 (portugalsky Revolução dos Cravos, resp. Revolução de Abril) označuje vojenský převrat levicově nalaďených důstojníků portugalské armády proti autoritářskému režimu Marcela Caetana, nástupce Antónia de Oliveiry Salazara, který započal 25. 4. 1974 v Lisabonu v Portugalsku a umožnil tak přechod k demokratické formě vlády. Karafiáty, které občané podporující vojenský převrat dávali vojákům, se staly symbolem této revoluce.

3 Luis Carrero Blanco jezdil každý den ráno služebním vozem na mši. Teroristé z ETA vyhloubili pod madridskou ulicí Claudia Coelha tunel, do kterého umístili výbušninu. Exploze byla tak silná, že auto s premiérem přeletělo přilehlý činžovní dům.

4 ÁLVAREZ JUNCO, José: La ley de víctimas de la guerra civil y el franquismo. *Historia Contemporánea*, 2010, č. 38, s. 145–161.

5 Caudillo, česky vůdce. Původně neoficiální titul Franciska Franka, který se později používal zejména ve spojení Francisco Franco, Caudillo de España por la Gracia de Dios (Francisco Franco z milosti boží vůdce Španělska). Od roku 1947 byl tento nápis i na španělských pesetových mincích. V roce 1967 byl titul caudillo uveden v zákoně o nástupnictví v čele státu (La Ley de Sucesión en la Jefatura del Estado).

6 Dokonce i bývalí republikánští vojáci a exulanti byli velmi nakloněni konsensuálnímu řešení, aby se země vyhnula politicky motivovanému násilí. K tomu blíže AGUILAR FERNÁNDEZ, Paloma: *Memoria y olvido de la Guerra Civil española*. Alianza Editorial, Madrid 1996.

rozhodnosti krále Juana Carlose I., který přesvědčil jednotlivé velitele vojenských okruhů, aby tuto akci nepodpořili.⁷ Tento poslední pokus o násilný zvrát politických poměrů i násilné akty v letech předchozích tedy ukazují, že obavy Španělů o nenásilný přechod k demokracii byly oprávněné a zcela pochopitelné.

TLUSTÁ ČÁRA

Kromě obav z násilností existoval v prvních letech po Frankově smrti i široce sdílený konsenzus, že je potřeba celonárodního usmíření a tím pádem i uzavření ran minulosti. Snem té doby bylo vybudovat Španělsko pro všechny Španěly.

V době smrti generála Franka držela výkonnou moc vláda premiéra Carlose Ariase Navarra.⁸ Už o dva dny později, 22. listopadu 1975, byl Juan Carlos I. prohlášen španělskými kortesy⁹ za krále.¹⁰ Tehdejší situace byla ovšem dost komplikovaná, frankista Arias Navarro čelil tlaku ze strany radikálních frankistů, aby k žádným změnám v politickém uspořádání nepřistupoval, ale tlačili na něj i reformě naladěni ministři vlastní vlády Manuel Fraga Iribarne a José María de Areilza, kteří chtěli zemi modernizovat a zintenzivnit nejen ekonomickou spolupráci se západními zeměmi, k čemuž

Francisco Franco a budoucí španělský král Juan Carlos I. na oslavách třicátého výročí konce španělské občanské války, 1969 (foto: Wikimedia Commons)

bylo zapotřebí se zbavit rigidního frankismu a přistoupit k postupné demokratizaci země.

Aby toho nebylo málo, marocký král Hasan II. krátce před Frankovou smrtí zorganizoval tzv. Zelený pochod, při němž několik set tisíc civilistů a vojáků de facto obsadilo území Západní Sahary, která byla pořád ještě pod španělskou správou.¹¹

Ani následující rok 1976 nezačal pro vládu nejlépe. V březnu došlo k tzv. událostem ve Vitorii,¹² kdy ozbrojené

složky zastřelily pět stávkujících dělníků, kteří vycházeli z kostela v dělnické čtvrti baskické Vitorie, kam předtím policisté hodili bomby se slzným plynem. Následně byly během protestů proti tomuto aktu policejního násilí zavražděny další dvě osoby. Nedlouho poté následovalo krveprolití během náboženského procesí na úpatí hory Montejurra v Navaře, kdy frankističtí „ultras“ začali střítet do poutníků z řad členů Karlistické strany.¹³ V důsledku neschopnosti tyto vnitřní konflikty

7 Všichni krále uposlechli kromě vojenského velitele valencijského okruhu Jaimeho Milanse del Boshe, který obsadil valencijské úřady, poslal armádu do ulic a vyhlásil výjimečný stav. Složil zbraně a vzdal se úřadům až 24. 2. 1981.

8 Carlos Arias Navarro byl předsedou vlády od 31. 12. 1973 do 2. 6. 1976 a patřil k tvrdému jádru frankistů. Přesto po caudillově smrti zvažoval, že přistoupí k určitým opatrným politickým reformám.

9 (Generální) kortesy (španělsky Las Cortes) je španělský (a portugalský) název pro parlament.

10 Nejednalo se o korunovaci, pouze o slavnostní prohlášení za krále, a tedy hlavu státu (Jefe de estado).

11 Španělsko mělo ještě za Frankova života v úmyslu se ze Západní Sahary stáhnout. Složitá diplomatická jednání na půdě OSN se ale vlekla a vše skončilo zabráním tohoto pouštního území Marokem. Západní Sahara je součástí Marockého království dodnes.

12 Dne 3. 3. 1976 svolali stávkující dělníci schůzi, která se uskutečnila v kostele sv. Františka z Assisi v baskické městě Vitoria.

13 Karlismus je tradicionalistické a legitimistické politické hnutí usilující o dosazení samostatné linie Bourbonů na španělský trůn. Karlisté byli historicky přívrženci a sympatizanti Dona Carlose (Carlos María Isidro de Borbón y Borbón-Parma) a jeho potomků. Don Carlos po smrti svého bratra, krále Ferdinanda VII., odmítl uznat nástupnictví tehdy teprve tříleté Isabely II. a sám usiloval o získání trůnu. Karlisté se připojili v roce 1936 k povstání Franciska Franka a bojovali po jeho boku. Po celou dobu Frankovy vlády ale propukaly konflikty, včetně konfliktů násilných, mezi monarchistickými a tradicionalistickými karlisty a fašismem ovlivněnou Falangou. V padesátých letech 20. století nastal mezi karlisty rozkol a zejména mladší karlisté založili Karlistickou stranu (Partido Carlista, 1971), která podporovala Carlose Huga Bourbonského z Parmy, hlásila se sice k odkazu frankismu, ale měla výrazně levicový a proticentralistický program.

Španělské volby v roce 1977 vyhrála Unie demokratického středu vedená Adolfem Suárezem. Ještě téhož roku Suárezova vláda prosadila zákon, který za minulosti udělal symbolickou „tlustou čáru“. (foto: Wikimedia Commons)

na mnoha frontách úspěšně řešit nebo alespoň nezhoršovat, premiér Carlos Arias Navarro v červnu 1976 po napjaté schůzce s Juanem Carlosem I. rezignoval. Král jmenoval premiéra nového, a sice Adolfa Suáreze, mladého politika z frankistického prostředí, který se pak stal klíčovou figurou plynulého přechodu Španělska k demokracii.

V červnu 1977 se konaly první demokratické volby po více než čtyřiceti letech Frankovy diktatury. Vyhrála je Suárezova Unie demokratického středu (Unión de Centro Democrático, UCD), kterou založili lidé podobného smýšlení a politické kariéry jako on, tedy reformám a demokracii naklonění frankisté a osobnosti z „šedé zóny“, druhá skončila Španělská socialistická dělnická strana (Partido Socialista Obrero Español, PSOE)

a necelých deset procent hlasů získala Komunistická strana Španělska (Partido Comunista de España, PCE), kterou Suárez legalizoval nedlouho před volbami, krátce po hromadné vraždě odborových právníků v ulici Atocha. Konzervativní frankistická Lidová aliance založená Manuelem Fragou (Alianza Popular, AP) byla s osmi procenty až čtvrtá.

Mimořádně stručný zákon o pouhých dvanácti člancích prohlašuje hned v prvním článku, že všechny politicky motivované činy, které by jinak bylo možné považovat za trestné, spáchané do června 1977, jsou bez dalšího amnestované

Jako jeden z prvních kroků, které se týkaly „vyrovnaní s minulostí“,

byl po prvních svobodných volbách parlamentem odhlasován zákon č. 46/1977, z 15. října, o amnestii.¹⁴ Hlasovala pro něj široká koalice postfrankistických i nefrankistických stran včetně komunistů. Proti byla jen frankistická Lidová aliance, což potvrzuje, že zákon, a tudíž ani ona tlustá čára za minulostí nebyly projektem tvrdého jádra frankistických elit a že amnestie neměla primárně sloužit jejich beztrestnosti, jak tvrdí dodnes španělská levice.

Mimořádně stručný zákon o pouhých dvanácti člancích prohlašuje hned v prvním článku písmeno a), že všechny politicky motivované činy, které by jinak bylo možné považovat za trestné, spáchané do června 1977, jsou bez dalšího amnestované. V následujících ustanoveních prvního článku pak upřesňuje, že trestné činy spáchané od 15. prosince 1976 do 15. června 1977 jsou amnestované pouze v případě, že se jednalo o činy obdobné povahy, ale byly motivované obnovením občanských svobod a požadavky územní autonomie, přičemž tyto činy nesměřovaly proti lidskému životu nebo osobní integritě. V druhém článku jsou taxativně vymezeny jako amnestované delikty podle zvláštního zákona o vojenské spravedlnosti, dále trestné činy odírání vojenské služby a některé trestné činy justiční. Následně jsou jako amnestované označeny všechny trestné činy veřejných činitelů související s výkonem moci a na straně druhé činy související se svobodou projevu, které byly v minulosti považovány za trestné. V sedmém článku zákon rehabilituje všechny funkcionáře veřejné správy – ať už z období republiky, nebo frankismu,

¹⁴ Ley 46/1977, de 15 de octubre, de Amnistía. Tomu předcházela ještě Frankův Dekret – zákon č. 10/1969, kterým se promlčují všechny (politicky motivované) trestné činy spáchané od 1. 4. 1939.

jestliže byli z politických důvodů propuštěni z funkcí nebo byla jinak zkrácena jejich práva. V článku osmém se však říká, že se to netýká ostatních zaměstnanců, a určuje, že jejich případné nároky bude státní správa řešit v budoucnu.

Efekt tohoto zákona byl v hrubých rysech dvojitý: na jedné straně to znamenalo automatické propuštění z věznic zbývajících politických vězňů a rehabilitaci části těch, kteří již byli předtím propuštěni. Na druhou stranu zákon zajistil generální pardon pro všechny protagonisty režimu – vojáky, policisty, ale i členy falangy a jiných polovojskových organizací, kteří se dopustili násilných a jiných trestných činů od vypuknutí občanské války až do onoho 15. června 1977, a dále všech funkcionářů frankistického režimu na různých stupních státní správy a justice.

KDO BYL OBĚTÍ?

Úhelným kamenem španělského přechodu k demokracii byl princip důsledné právní kontinuity, která se projevovala i v rovině politických a společenských symbolů. V prvních letech pochopitelně byly – ať už spontánně, nebo z rozhodnutí lokálních úřadů – strženy symboly falangy a radikálních odnoží frankistického režimu a odstraněny některé sochy diktátora.¹⁵

Vyvrcholením pozvolného transformačního procesu bylo pak přijetí demokratické Ústavy Španělského království v roce 1978. V oblasti rehabilitací obětí války a diktatury byly v následujícím období španělského

Jeden z masových hrobů objevených při vykopávkách v červenci a srpnu 2014 v Estéparu (provincie Burgos). Hrob pochází ze začátku španělské občanské války a obsahuje ostatky dvaceti šesti republikánských vojáků, kteří byli zabiti nacionalisty v srpnu a září 1936. (foto: Wikimedia Commons)

přechodu k demokracii přijaty čtyři důležité zákony: zákon č. 5/1979, z 18. září, o přiznání penzí, lékařských a sociálních služeb vdovám, potomkům a další příbuzným padlých během občanské války; zákon č. 35/1980, z 26. června, o penzích zraněným bývalým vojákům v republikánské zóně; zákon č. 6/1982, z 29. března, o penzích zraněným v občanské válce; zákon č. 37/1984, z 22. října, o přiznání práv a služeb těm, kteří během občanské války sloužili v republikánských ozbrojených složkách, složkách veřejného pořádku a policie.¹⁶

Ačkoliv dva z výše uvedených zákonů nerozlišují, zda byly oběti z frankistického (nacionálního), nebo republikánského tábora, v praxi se

rehabilitace týkaly převážně poražených, tj. republikánů. Zranění z občanské války z Frankova tábora byli odškodněni ihned po skončení války, stejně jako byli potrestáni (mnohdy mimosoudně) pachatelé deliktů z tábora republikánského. Tato skutečnost opět odkazuje na tehdejší snahu o konsenzuálně pojatý přechod k demokracii a snahy o budování „Španělska pro všechny“, jak se tehdy říkalo.

Historik José Álvarez Junco, bývalý vedoucí katedry Politického myšlení a dějin stran a hnutí madridské Complutské univerzity (Universidad Complutense de Madrid) píše, že „*můžeme rozlišit mezi oběťmi frankismu tři kategorie: 1) Oběti občanské války,*

15 Poslední socha Franciska Franka, stojící ve španělském autonomním městě Melilla na severoafrickém pobřeží, byla odstraněna z rozhodnutí místních úřadů až v roce 2021. Ještě k roku 2021 ale evidoval španělský Národní statistický úřad 523 ulic odkazujících na frankistické osobnosti.

16 Těmto zákonům předcházela ještě právní norma Arias Navarroy vlády, a sice Dekret č. 670/1976 z 5. 3. 1976, jímž se upravují důchody ve prospěch Španělů, kteří utrpěli zranění během války a kteří nemohli být zahrnuti do skupiny zraněných ve válce za vlast. Za „zraněné ve válce za vlast“ byli do té doby považováni pouze ti, kteří bojovali na frankistické straně, a ti měli vyšší penze než ostatní obyvatelé. Od roku 1976 se tímto dekretem mohly zvýšit penze i zraněným republikánským vojákům.

o jejichž počtech je sice možné vést diskuse, ale je zcela nepochybné, že na obou stranách konfliktu bylo mnoho nevinných obětí, jejichž základní práva byla pošlapána; 2) Oběti prvních dvaceti až pětadvaceti let diktatury, mezi něž patřili ve valné většině ti z poražené strany, z nichž ale mnozí nebojovali za obnovení demokracie, ale za nastolení revolučního režimu diktátorského typu; 3) Oběti z období pozdního frankismu a transformace, což byli lidé, kteří usilovali o znovunastolení demokratických hodnot, i když i mezi nimi byli lidé z organizací teroristického nebo totalitního zaměření jako třeba independentští Baskové z ETA nebo stoupenci proletářské revoluce z GRAPO (Grupos de Resistencia Antifascista Primero de Octubre, Skupiny antifašistického odboje 1. října – pozn. aut.).¹⁷

V případě první skupiny obětí se jedná o civilisty zastřelené, vězněné nebo pronásledované mezi lety 1936 a 1939 během bratrovražedného konfliktu. V jeho průběhu zemřelo násilnou smrtí kolem 300 000 osob, někteří historici hovoří až o 500 000. Padlých na frontě na obou stranách konfliktu bylo kolem 175 000, ale hrozivá jsou spíš čísla civilních obětí. Podle střízlivých odhadů bylo popraveno nebo jen tak zavražděno či umučeno ve frankistické zóně kolem 70 000 a v republikánské kolem 30 000 tisíc lidí. Anarchisté v Aragonii hromadně vraždili řeholníky a jeptišky, celé skupiny obyvatel byly vyvražděny na obou stranách. Na straně jedné statkáři a kněží, na druhé učitelé, pošťáci, železničáři...

Álvarez Junco považuje za nejpravděpodobnější počet lidí, kteří

zahynuli během občanské války, 400 000, přičemž civilní oběti bezpříví odhaduje na jednu třetinu. Číslo se dosud nepodařilo přesně určit, rozdíl v odhadech zavražděných jsou nadále značné.¹⁸

Podle nejnovějších odhadů se v roce 1939 nacházelo ve Frankových věznicích a koncentračních táborech přes 270 000 osob z republikánského tábora a kolem 50 000 jich bylo mezi lety 1939 a 1950 popraveno

Jednou z příčin je i ta skutečnost, že proces identifikace obětí občanské války ještě zdaleka nekončí, což potvrzuje například i titulky deníku *El País* z dubna letošního roku: „Neznámé dítě mezi popravenými v roklí v oblasti Víznar“.¹⁹ Píše se v něm, že tým archeologů z Granadské univerzity našel v nově objeveném hromadném hrobě nedaleko Granady²⁰ mimo jiné i lebku jedenácti- až čtrnáctiletého dítěte s dvěma průstřely a vedle něj mazací gumu a školní tužku.

Zatímco v první kategorii obětí se jedná o oběti občanské války, tedy z obou stran konfliktu, jak frankistického, tak republikánského, do druhé kategorie podle Álvareze patří až na úplné výjimky oběti poválečných represí lidí z poraženého republikánského tábora. Podle nejnovějších odhadů se v roce 1939 nacházelo ve Frankových věznicích a koncentračních táborech přes 270 000 osob z republikánského tábora a kolem 50 000 jich bylo mezi lety 1939 a 1950

popraveno. V té době došlo k masovému trestání skutečných i domnělých viníků. Nejčastěji se jednalo o ad hoc svolané vojenské tribunály, které se neřídily zásadami spravedlivého procesu. Nepochybně byli potrestáni mnozí viníci zvěrstev na civilním obyvatelstvu z řad republikánů, lidí, kteří, jak píše Álvarez Junco, „nebojovali za obnovení demokracie, ale za nastolení revolučního režimu diktátorského typu“,²¹ tedy anarchistických a komunistických bojůvek vraždících v Madridu i v celém republikánském týlu. Mnoho z vězňů a popravených v poválečných letech však o nastolení komunismu nebo režimu diktátorského typu neusilovalo. Frankova poválečná represe měla totiž mnoho podob a zasahovala do všech oblastí lidského života.

Poražení, tj. i lidé, kteří jen prožili válku v republikánské zóně, ale nijak se neangažovali, byli odstaveni od jakékoliv účasti na veřejném životě, o politice nemluvě, když chtěli jen přejet do vedlejšího městečka, potřebovali na to povolení atd. Represe dopadala na celé rodiny, nikoliv jen na poražené vojáky nebo na iniciátory a účastníky represí proti civilistům na republikánské straně, které byly stejně otřesné jako ty na straně Frankových povstalců. Jak píše historik Julián Casanova Ruiz: „Rodiny odsouzených rudých se musely naučit žít s cejchem poražených. Být ‚rudá‘ nebo jen manželka ‚rudého‘ vyšlo nastejno. Takové ženy bylo možné znásilnit nebo okrást. Bylo nutné na ně dohlížet, redukovat je a očistit, a když je to nezbytné, tak i ricinovým olejem, a vyhnat jim tak ďábla z těla.“²²

17 ÁLVAREZ JUNCO, José: *La ley de víctimas de la guerra civil y el franquismo*, s. 149–150.

18 Viz Víctimas de la guerra civil española (Oběti španělské občanské války) – https://es.wikipedia.org/wiki/V%C3%ADctimas_de_la_guerra_civil_espa%C3%B1ola (citováno k 10. 7. 2024).

19 Un niño sin nombre entre los fusilados del barranco de Víznar. *El País*, 20. 4. 2024 – viz <https://elpais.com/espana/2024-04-20/un-ni%C3%B1o-sin-nombre-entre-los-fusilados-del-barranco-de-viznar.html> (citováno k 10. 7. 2024).

20 V oblasti, kde byl nalezen zmíněný hrob, byl zastřelen i básník Federico García Lorca (5. 6. 1898 – 19. 8. 1936).

21 ÁLVAREZ JUNCO, José: *La ley de víctimas de la guerra civil y el franquismo*, s. 149–150.

22 Blíže CASANOVA RUIZ, Julián: *Morir, matar, sobrevivir*. Crítica, Madrid 2002.

V závěrečném období diktatury se situace změnila a oběťmi represe byli často prodemokratičtí aktivisté. Jejich tresty ale nebyly od začátku šedesátých let zdaleka tak drakonické jako v poválečném období. Mezi odsouzenými byli ale i členové teroristické ETA a levicoví extremisté, kteří sami sahali k politickému násilí.

MLADÁ DEMOKRACIE

Období následující po neúspěšném puči v roce 1981 bylo ve znamení přibližování Španělska západní Evropě a zároveň neustálého zadlužování veřejných rozpočtů pod taktovkou předsedy levicové Španělské socialistické dělnické strany Felipeho Gonzáleze. Ten vyhrál volby v roce 1982 po krátkém období vlády reformního frankisty Leopolda Calva-Sotela²³, synovce Josého Calva Sotela, jehož zavraždění republikánskými vládními gardisty v létě 1936²⁴ je považováno za poslední impuls k Frankovu povstání.

Felipe González byl nejdéle úřadujícím premiérem v moderní španělské historii. Ve funkci byl od prosince 1982 až do května 1996, kdy ho ve volbách porazil lidovec José María Aznar. V té době se ve Španělsku definitivně etablovaly všechny demokratické instituce. Na druhou stranu právě na přelomu osmdesátých a devadesátých let ovládl veškerou intelektuální debatu levicový narativ o tom, že „fašistické síly“ Franciska Franka porazily a zničily v roce 1939 demokratickou a pokrokově liberální republiku, který byl v roce 2022 v úvodu zmíněným zákonem uznán jako obecně závazný. Španělská

Karlističtí vojáci v zákopech španělské občanské války (foto: Wikimedia Commons)

druhá republika (1931–1936) vzorovou demokracií nebyla, krajně levicové strany se dopouštěly násilí, které tehdejší úřady často tolerovaly.

Gonzálezovy vlády na politické úrovni ovšem navazovaly na první období „La transición“ a ctily základní rámec právní i politické kontinuity a kromě výše zmíněných dvou zákonů v oblasti „vyrovnání se s minulostí“ nepřinesly nic moc nového.

Následné období vlády Josého Maríi Aznara (předsedou vlády byl v letech 1996–2004) a jeho Lidové strany (Partido popular) se odehrávalo především v duchu nezbytných ekonomických reforem a rozpočtových škrtů v reakci na bezprecedentní rozhazovačnost Gonzálezových socialistů. Do světové historie nepochybně Aznar vstoupil jako rozhodný spojenec George W. Bushe a Tonyho Blaira během války

proti Afghánistánu a Iráku, kdy džihádisté v odpovědi na španělskou angažovanost spáchali 11. března 2004 teroristický útok na madridském vlakovém nádraží Atocha s tragickou bilancí 192 mrtvých. Aznar bezprostředně po atentátu tvrdil, že za ním stojí baskická ETA. Volby, které se konaly krátce poté, prohrál se socialisty pod vedením nového lídra Josého Maríi Rodrígueza Zapatera.

Pro tuto novou socialistickou vládu bylo „vyrovnání s minulostí“ jedním z klíčových politických témat. Brzy po nástupu k moci jmenoval Rodríguez Zapatero ministerské komise, které měly připravit podklady k novému zákonu o historické paměti. Přípravy se vlekly, už jenom záměr legislativců definovat „oběť občanské války a Frankovy diktatury“ se ukázal mnohem složitější,

²³ Leopoldo Calvo-Sotelo byl premiérem od 26. 2. 1981 do 2. 12. 1982. Jeho syn Pedro Calvo-Sotelo byl mezi lety 2014 a 2018 velvyslancem Španělského království v České republice, jeho tchán José Ibáñez Martín byl radikálním frankistou a ministrem školství v době největších čistek španělských učitelů ve 40. letech 20. století.

²⁴ Dne 12. 7. 1936 byl v centru Madridu zastřelen plukovník republikánských vládních Útočných gard, socialista José Castillo. Jeho kolegové z Motorizované brigády jako akt pomsty unesli a zavraždili tentýž den lídra konzervativní strany Španělské obnovy (Renovación Española, RE) Josého Calva Sotela, když se jim nepodařilo najít doma hlavního představitele konzervativní pravice Josého Mariu Gila-Roblese, protože byl v té době na dovolené ve francouzském Biarritzu.

José Luis Rodríguez Zapatero skládá přísahu do rukou španělského královského páru, Juana Carlose I. a královny Sofie, Madrid, 12. dubna 2008 (foto: Wikimedia Commons)

než se zpočátku zdálo, protože „mezi sdruženími, která se přihlásila jako zástupci obětí občanské války a která by mohla mít prospěch z uznání za bojovníky o demokracii, byly například Španělská falanga (jejíhož prvního vůdce Josého Antonia Primo de Riveru popravili republikáni; a druhý vůdce Manuel Hedilla byl odsouzen k smrti Franciskem Frankem, který mu nakonec trest proměnil na doživotní vězení na Kanárských ostrovech). [...] Nebo radikální skupiny falangistů, kteří konspirovali v letech 1940–1941 proti Frankovi, aby ho donutili zapojit se po boku Hitlera do druhé světové války. Nebo zbytky poraženého republikánského vojska, které ve čtyřicátých, a dokonce v padesátých letech vedly

v některých případech ozbrojený boj za nastolení diktatury stalinského typu, nebo si jednoduše vydělávaly na živobytí přepadáním bank,“ píše Álvarez Junco.²⁵

V mezidobí došlo k řadě opatření administrativní povahy, jakým bylo například rychlé odstraňování zbývajících Frankových soch či přidělování státní dotace na vyzdvihování ostatků obětí a nabídka španělského občanství interbrigadistům. Zákonem č. 21/2005, ze 17. listopadu 2005 se ustanovilo předání části archivních materiálů z Ústředního archivu občanské války v Salamance (Archivo General de la Guerra Civil Española) katalánské autonomní vládě a byla zřízena španělská

paměťová instituce zaměřená na občanskou válku – Dokumentární centrum historické paměti (Centro Documental de la Memoria Histórica) také v Salamance.

Nakonec byl přijat již v úvodu zmíněný zákon č. 52/2007, z 26. prosince 2007, o historické paměti. Tato právní norma označila za nelegitimní rozsudky frankistických trestních soudů za občanské války, které rozhodovaly o otázkách politického charakteru, a republikány plošně označila za ty, kteří bránili zákonost institucí a zamýšleli zavést ve Španělsku demokratický režim a žít v souladu s právy a svobodami, jak je uzakňuje současná Ústava. Není třeba dodávat, že označovat komunisty a anarchisty za ty, kteří chtěli vybudovat svobodnou a demokratickou společnost, je ukázkou politické manipulace s historickými fakty par excellence. Například britský historik a hispanista Paul Preston řekl, že „ve Španělsku jsou lidé, kteří si pletou zapomenutí s usmířením a paměť s pomstou. Kdyby záleželo na mě, nikdy bych takový zákon nepřijal.“²⁶ Jeho španělský kolega historik Santos Juliá napsal, že „unucovat [touto formou] kolektivní paměť je vlastní totalitním režimům nebo totalitním utopiím. Občanské války nemohou končit jinak než všeobecnou amnestií.“²⁷

JEDINÝ SPRÁVNÝ VÝKLAD DĚJIN

Předseda lidovců Mariano Rajoy, který porazil Rodrígueza Zapatera ve volbách v roce 2011 a vládl až do roku 2018, se nechal slyšet, že zákon o historické paměti zruší, minimálně vyškrtne některé jeho články. Norma nicméně období jeho vlády pře-

²⁵ ÁLVAREZ JUNCO, José: *La ley de víctimas de la guerra civil y el franquismo*, s. 155.

²⁶ Viz Ley de Memoria Histórica de España (španělský Zákon o historické paměti) – https://wikipedia.org/wiki/Ley_de_Memoria_Hist%C3%B3rica_de_Espa%C3%B1a#cite_ref-25 (citováno k 10. 7. 2024).

²⁷ Tamtéž.

žila a zrušena byla až v roce 2022, kdy ji nahradil ještě radikálnější a manipulativnější zákon koaliční vlády socialistů (PSOE) a extrémní levice (Unidas podemos) premiéra Pedra Sáncheze.

Tím je zmiňovaný zákon č. 20/2022, z 19. října, o demokratické paměti. Jeho ustanovení nepřinášejí v rovině rehabilitací mnoho nového, jedná se, jak již bylo řečeno, o politickou proklamaci. Jedinou výjimkou, kdy nastal skutečný průlom do principu právní kontinuity a narušení „tlusté čáry za minulostí“, je ustanovení článku 2.3, který se vztahuje k zákonu č. 46/1977, o amnestii. Sice ho neruší, ale konstatuje, že tento zákon je nutné aplikovat v souladu s mezinárodními dokumenty o lidských právech, které ale válečné zločiny, zločiny proti lidskosti, genocidu a mučení označují v rámci koncepce přirozených lidských práv za nepromlčitelné, neamnestovatelné a retroaktivně trestné.²⁸ Viníci zločinů z války (1936–1939) a prvních poválečných let (1939–1945) jsou však již v naprosté většině po smrti, takže není koho soudit.

PODTRŽENO SEČTENO

Zatímco k odsouzení pachatelů válečných zločinů z frankistického tábora nedošlo, odškodnění obětí války a diktatury bylo v mnoha vlnách poměrně široké. V roce 2020 zveřejnila španělská vláda, že od roku 1979 do roku 2020 bylo vyplaceno obětem 21,75 miliardy

eur (více než půl bilionu korun).²⁹ Finančně odškodněno bylo 547 670 osob, které utrpěly v důsledku války a diktatury újmu na zdraví, a dále potomci zavražděných a zmizelých. Celkem 60 683 osobám byly vyplaceny formou jednorázových dávek i navýšení důchodů peníze za roky strávené ve vězeních a pracovních táborech. Rehabilitace a odškodnění obětí represe probíhaly pomalu, někdy přišly pozdě, ale když si uvědomíme, jak široká byla paleta lidí, kteří se mohli cítit – ať už právem, nebo neprávem – jako oběti války a diktatury, je nutné tento proces považovat za úspěch.

V roce 2020 zveřejnila španělská vláda, že od roku 1979 do roku 2020 bylo vyplaceno obětem 21,75 miliardy eur (více než půl bilionu korun). Finančně odškodněno bylo 547 670 osob.

Naopak oba zmíněné zákony – Rodríguez Zapaterův č. 52/2007, o historické paměti, a především Sánchezův č. 20/2022, o demokratické paměti – je nutné chápat tak, že více než o další rehabilitaci obětí šlo o uzákonění jediné „správné“ interpretace minulosti. V souvislosti s přenosem ostatků Franciska Francka z Údolí padlých nedaleko Madridu do rodinného hrobu v El Pardu v říjnu 2019 napsal Emilio Campmany v článku „Vítězové a poražení“, že, „aby se poražení [v občanské válce] stali vítězi, bude nutné transformovat

režim vzniklý v roce 1978 v dědice druhé republiky a nějak ho s ní propojit. V této „opravdové demokracii“, ke které nyní směřujeme, budou socialisté, komunisté a nacionalisté vítězi.“³⁰

Pedro Sánchez zákonem o demokratické paměti prosadil jednu z možných interpretací španělské historie druhé poloviny 20. století, a to tu v mnoha ohledech pochybnou. A sice, že španělská demokracie navazuje na druhou republiku, která byla demokratickým státem, a že všechno, co po ní následovalo včetně období přechodu k demokracii (La transición), je zcela nelegitimní. Další možnou interpretací, která je podle mého přesvědčení bližší realitě, je ta, že přechod k demokracii byl konsenzem frankistické a nefrankistické části společnosti, Španělů, kteří chtěli sjednocení celé společnosti, a odehrál se za přispění politiků z obou do té doby rozdělených táborů. Sánchezův diktát, jak historii vykládat, je bezprecedentním zneužitím moci ve vztahu k historické paměti a práci historiků.

STANISLAV ŠKODA (1976) překladatel, publicista, pracoval jako šéfredaktor nakladatelství Paseka a ředitel Českého centra v Madridu. Publikoval překlady knih ze španělštiny a celou řadu statí o španělské historii 20. století. Je autorem knihy *Kuba. Ostrov, který se zdál* (Dybbuk, Praha 2007) a spoluautorem publikace *Mýty o socialistických časech* (Člověk v tísni, Praha 2010). V současné době pracuje jako vedoucí Edičního oddělení ÚSTR.

²⁸ Španělská Ústava z roku 1978 v článku 1, odstavec 9.3 uvádí, že garantuje princip zákazu (trestní) retroaktivity norem. V tomto momentě je tedy Španělská Ústava s mezinárodními dohodami o lidských právech v právní kolizi.

²⁹ CABRERA, Elena: El ajuste de cuentas de la democracia con el franquismo: 21.750 millones para las víctimas de la Guerra Civil y la dictadura. *ElDiario.es*, 16. 8. 2021 – viz https://www.eldiario.es/sociedad/ajuste-cuentas-democracia-franquismo-21-750-millones-victimas-guerra-civil-dictadura_1_8218631.html (citováno k 10. 7. 2024).

³⁰ CAMPANY, Emilio: Vencedores y vencidos. *La Libertad digital*, 24. 10. 2019 – viz <https://www.libertaddigital.com/opinion/2019-10-24/emilio-campmany-1-6516378/> (citováno k 10. 7. 2024).